

GOROVE ESZTER

Közáporban sellőt kutatni

DARVASI LÁSZLÓ: MAGYAR SELLŐ

Magvető Kiadó
Budapest, 2019
198 oldal, 3499 Ft

Repülnek a kövek. A kezek szinte soha nem láthatóak, ám Darvasi László *Magyar sellő* című regényében a köveket mégis hajtják valakik. Noha arctalanok, megbízottak, talán kényszerítettek is, és – mint a történetből kiderül – az is igaz, hogy nem olyan nehéz eltalálból hajtóvá válni, vagy fordítva. A *Magyar sellő*t olvasni néhol éppoly gyomorbavágó, mintha magunk is ott állnánk a közápor közepén. Túl ismerős, közel jön, még ha nagyon absztrakt és távoli is, miközben a véletelig feszíti az abszurd és kegyetlen helyzeteket.

A *Magyar sellő* helyszíne egy elképzelt német kisváros, ahol néhány központi szereplő történetén keresztül kapunk benyomást a város működéséről, a regnáló hatalom abszurd vonásairól és a polgárok kiszolgáltatottságáról. A regény alakjai egyszerű polgárok, de mindegyikük fenyegetettségben vagy megbélyegzettségben igyekszik túlélni a város mindennapjait.

A valaha szénéégető, mindenki által bolondnak tartott Jonas a regény jelenében már inkább csak hullagödröket ás, és letépett körmei elárulják, hogy volt találkozása Jeremias Mozart tortúramesterrel. Jonas legidősebb fiát, Jakabot is gyakran látjuk, akit a sellő különösen vonz, és meg is van győződve arról, hogy megtalálta, végül apjához hasonlóan ő sem menekülhet a kínzókamra elől. Vagy éppen Korn mészáros tragédiájával (később pedig bosszújával) szembesülünk, akinek felesége a gróf ágyasa lesz, és Nacht kovács incidense sem éppen megnyugtató, mikor a hatalomnak való ellenállás egyetlen eszközeként saját testét kényszerül megcsonkítani. Eközben a hatalom oldaláról főként Henrik intéző beszédeiről olvashatunk, Livius Apolló fél- (és bot)fülű költő és Jeremias Mozart tortúramester működését láthatjuk. Fenyegetők és fenyegetettek állnak egymással szemben a könyvben, ahol mindvégig érezhető, hogy a szerepek közti határ nem is olyan éles – hiszen a regény egy pontján még a kódobálósokat levezénylő Henrik is válhat célponttá.

Darvasi nem is annyira egy történet elmondására vállalkozik, hanem sokkal inkább egy atmoszférát teremt meg, amely nyomasztó légkör a könyv minden sorát áthatja, és amelytől az olvasó ugyanúgy szabadulna, mint a kisváros polgárai. A fő konfliktus is szimbolikus: eltűnik egy Magyarországról a grófságba szállított sellő. A misztikus teremtés – melynek létezése is kétségbe vonható – annak a megfoghatatlan és megragadhatatlan, leginkább csak nyelvi szinten létező, de a diktatúrákban jól ismert fenoménnek a szimbólumává válik, amelynek létezéséről semmi bizonyos nem áll rendelkezésre a polgárok számára, mégis meghatározza a közbeszédet és a hatalom nyelvét is.

Az élő sellő illékonyágát és jelenlétének hiányát jól ellenpontozza a főtéren álló sellő-szobor, egy vízköpő. Ezen a szobros főtéren tartja a polgárokhoz intézett beszédeit a gróf első embere Henrik. A vízköpő csobogása a beszéd idejére elnémul, kikapcsolják. Az elnémítás, szóhoz jutás és a szavak felhasználásának módja a regényben jelentős szerephez jut, a hatalom nyelvének megszólalásmódjai, illetve a hatalom által elnémított vagy elhallgattatott nyelv nemegyszer kerül középpontba. A szó ott van, ahol a hatalom van, a mások hangadásának a lehetőségét pedig mindenkor kontroll alatt tartja – s ez alól még a kínzás sem kivétel, hiszen az ordítás is a tortúramester mozdulatai révén hangzik fel.

A polgárok (és az olvasó) szemében a hatalom Henrik intézőn keresztül testesül meg, és a téren elmondott beszédei, valamint váratlan látogatásai révén válik hozzáférhetővé. Henrikről a következő rövid jellemzést kapjuk:

„A gróf intézőjét Henriknek hívták.

Henrik intéző úr.

Szeret öltözni, kedveli a csipkét.

Kőarca van.

[...] A Henrik név az emberi nagyságot idézte, uralkodást és birtokot jelentett, és ki ne szeretne magának, kinek ne dagadna büszkén a keble, ha efféle megszólítások révén, mint-hogy:

Henrikem,

Henrik barátom,

Henrik fiam,

lenne jelen a világ csapongó forgatagában.

A név tehát hatalmat jelentett.” (14)

A Henrik név egyszerre jelent tehát felhatalmazást és ugyanakkor végtelen személytelenséget, amely a fenti jellemzésben a kőarccal válik leírhatóvá. Nem az a fontos, hogy ki áll a Henrik név mögött, hanem a Henrik elnevezéssel járó pozíció látható itt, ami a kemény, határozott, de mozdulatlan, embertelen kőarccal párosul. Az, hogy az intéző személye mennyire lényegtelen, milyen könnyen lecserélhető, és hogy mit is jelent a regényben a név és a hatalom közti egyenlőség, akkor válik igazán világossá, amikor Korn mészáros feleségéért bosszúból megvakítja Henriket, és helyébe kénytelen a gróf egy másik intézőt keresni, akit ugyancsak Henriknek neveznek. Henrik tehát volt és lesz, üres alak, akiknek tartalmát csak a regnáló hatalom adja.

Arctalanságánál azonban az elhangzó szavai jobban érintik a város lakóit, Henrik intéző beszédei pedig a kiszámíthatatlanság, elrejtés, tagadás, abszurditás jegyeiből állnak össze, mely néha azt jelenti, hogy szárazságban örvendezni kell a lehullt esőnek, máskor meg az

esőzés közepette kell a ragyogó napot dicsérnie népnek – és természetesen kockázatot vállal, aki nem ezt teszi (21–22).

A szavak és különösen a hatalomnál lévő szavak működésmódjáról a regény éppen Henrik azon beszéde kapcsán árul el a legtöbbet, amit a sellő eltűnése okán intéz a polgárokhoz:

„Arról nem beszélt, hogy a grófság határában az a kurva dög elszökött.

Arról beszélt, hogy

miféle csoda a szavak jövése-menése, áramlása, hullámozása, patakcsobogása!

Szépen beszélt a kissé sápadt Henrik intéző úr, már-már Livius Apollo művészetét idézte!

Az ember egyik legnagyobb találmánya

a kerék, a piszkafa és a kötelességtudat mellett,

hogy szavakkal szólhat a másikhöz, a szavait megválogathatja, színezheti, forgathatja, párosíthatja, rendezheti, röptetheti, vagy mint magokat elvetheti.

A beszéd híd két ember között.” (26–27)

A szavak tehát a hatalom gyakorlásának eszközeként jelennek meg, a nyelv formálható, átírható és néha semmitmondóbb a csöndnél. Ugyanakkor a nyelvi kijelentésekkel a másik testi épségét, pusztá létezését is fenyegetni lehet. Nem véletlen, hogy Jeremias Mozart tortúramester saját tevékenységére költészetként utal. Ahogy a nyelvi kijelentések formálhatók, Jeremias Mozart úgy alakítja a testeket, a másik teste anyagként vagy hangszerként is feltűnik kezei között – a másik ember hangadását is uralja a kínzás során:

„Amikor egy kevésbé pallérozott elméjű paraszt elszellentette magát, az inzultus nem járt különösebb fölfordulással, egy efféle faragatlan alakot könnyen ki lehetett emelni a csoportosulásból. Ki is emelték, mint a halacsját. Úgyhogy ez az illető hamar közelebbi ismeretséget kötött Jeremiás Mozart művészetével, aki különben titokban verseket írt, jóllehet zenét semmiképp nem szerzett, bár erről némely görögöknek vagy északi bölcseleőknek árnyaltabb lehetett volna a véleményük. Nem ért a zenéhez az emberek többsége, mégis tud zenélni. Hát nem zene az is, ha mérhetetlen fájdalommal fogait csikorgatja és a világ végéig elordít az ember?” (23)

A nyelv formálása és a test formálása így minduntalan párhuzamba kerül a regény folyamán, noha úgy tűnik, hogy a nyelv növekszik, minél többet akar elrejteni vagy tagadni, annál cirádásabb, dagályosabb lesz, míg a test a csonkolások által fogyatkozik.

Ezen a ponton érdemes kitérni a regény nyelvére is, a *Magyar sellő* nyelvezete ugyanis egyszerre profán és költői, szikár és körülményeskedő, vagy alkalomadtán egyszerűen csak trágár, miközben dolgoznak benne a Kleist-szövegátvitel (tudvalevő, hogy Kleist átíratokból formálódott végül a könyv regénnyé). Az ismétlés és a cirkuláció rendkívül erős szervezőelemnek tűnik, Henrik újra és újra kiáll a nép elé, Jeremiás Mozartnak mindig akad kit kínozni, Korn feleségének is minduntalan meg kell jelennie a grófnál, és a gróf úr alfelét is „illetnie” kell valakinek időről időre – a hatalmon lévő az ismétlődő nyelv és gyakorlatok tudják legitimálni és megszokottá tenni az abszurdumot.

A „seggnyalás” mint a gróf előtti hódolat, alázat és alávetettség kifejezése visszatérő eseménye a szövegnek, melyről az olvasó az első pillanatban hajlamos azt gondolni, hogy átvitt

értelemben értelmezendő, ám szó szerinti jelentése mindinkább működésbe lép. Darvasi szövegének szarkazmusa, abszurd vonásai talán a seggnyalás rítusa kapcsán érhetők leginkább tetten – de kiemelendő az az egyszerű eset is, mikor „szarládikát” szögelnék az egyik alattvaló fejéhez –, a bizarr szokás egyszerre világit rá hatalom végtelenül elnyomó, megalázó, ugyanakkor rendkívül primitív természetére. Nem utolsó sorban az is fontos, hogy az alattvaló az uralkodó arcát ebben a helyzetben sem pillanthatja meg.

A hatalom tehát arctalan Darvasi könyvében – a gróf éppen annyira tűnik az olvasó számára is távolinak, mint a regény szereplőinek, csupán a fenyegetettség érzésében lehet közeli –, ám az arctalanság motívuma nem csak a hatalmat képviselőkkel kapcsolatban jelenik meg. Az arcokról általában keveset tudunk meg a szövegből, mimikákról, arcformákról, szemszínekről nem kapunk tájékoztatást. Az is szembetűnő, hogy inkább csak testrészekről olvashatunk, ezekkel is a csonkított formában (Nacht kovács kivágja saját nyelvét, Korn mészáros kinyomja Henrik szemét – és mind a nyelv, mind pedig a szemek kis csomagokban a hatalom képviselőinek kezeibe jutnak). Mindeközben nem feledendő, hogy a sellőnek is az egyik legfontosabb tulajdonsága, ami hozzáférhetetlenségét tovább növeli, hogy nincs arca.

Az arctalanság és hozzáférhetetlenség révén a sellő idea marad, Jakab tóparti merengéseiben pedig ennek az ideának a megvont arca érzékletesen jelenik meg: „Gyakran üldögélt a tavacska partján, és újabban gyakran keresett a kicsiny, csapongó hullámaiban, a fodros fecsegésében egy olyan arcot, ami voltaképpen nem is volt, tudta ezt, jól tudta, hogy egy nincsenarc után kutakodik, amit elgondolása szerint mégis meg lehetett találni valamiképpen.” (58) Az idézett mondatban szembetűnő, hogy a tó is a „fecsegésben” rejti el a sellőt, a beszéd a regényben szinte minden esetben a megismerés ellenében hat – még ha a megismerni kívántat is éppen csak a sellő szó teremti meg. Jakab pedig megérti, hogy diktatúrában élni tulajdonképpen az örökös bizonytalanságot jelenti, ahol nincsen biztosíték vagy jó stratégia a túlélésre, hiszen „[a mozdulatok] se különbek, mint a szó, a jelentésük éppen az ellenkezője lehet, mint amit mutatnak máskülönben” (58–59).

Darvasi László regénye három, a könyv nyelvi felépítettségét jól megalapozó mottóval kezdődik (Kleist, Örkény-idézet és az oratórium definíciója), amelyek közül a kötet végén az oratórium lexikoni meghatározása, az imahely kerül bővebben kifejtésre: „Az oratórium az, hogy marad valamennyi híja, de azért meg van csinálva, valami csöndes kis helyre visszük az egészet. Betesszük a mindet egy kicsiny szobába. Teremtés. Bazmeg, kisfiam, az a teremtés, hogy mindig lehet az embernek egy szobája, ahol azért imádkozhat, hogy ne úgy legyen, ahogy pedig van.” (188)

A *Magyar sellő* sokáig az olvasóval marad, a könyv atmoszférája nehezen engedi el a befogadót, bár az utolsó lapok olvasása után a föld alól kimászó Jonasszal együtt könnyebbülünk meg, hiszen még azt is túl lehet élni, ha élve eltemetnek. A minduntalan záporozó kövek fenyegető jelenléte, a sehol nincs sellő utáni kutakodás és az imahely iránti vágy, ahol a szó nem az elnyomás része, hanem a kiszakadás és egy másik, túlélhető valóság teremtésének vágyáé, azonban mind arra utaló jel, hogy a túlélés csak időleges lehet.